

עוד על המדקדק ר' שלמה זלמן הענא *

א. בגליון האחרון של 'המעין' חרה אפו של הרב כצמאן על השימוש שעשה עורך 'המעין' במאמר קודם בתואר "ר'" לר' שלמה זלמן הענא המכונה 'רז"ה', ולא נחה דעתו עד שכינה את המדקדקים רז"ה ויצחק סטאנוב בתואר 'שני רשעי ישראל'.

בנוגע לסטאנוב, שאכן היה נגוע בהשכלה ושמעותו רעה, ניחא, למרות שיש מקום לעיין מי זכאי לתואר המפוקפק 'רשע', שלצערי מחולק לאחרונה בנדיבות יתירה¹. בכל אופן בנוגע לרז"ה כמדומני שרט"כ הגזים מעל ומעבר, וראוי לו לבקש את סליחתו של רז"ה על התואר שהצמיד לו. יואיל נא רט"כ לבאר לשיטתו את לשונו של בעל ה'פרי מגדים' על רז"ה: 'הרב המדקדק הגדול מהר"ר שלמה הענא ז"ל'². הפמ"ג אינו מסתפק בכינוי הצנום "ר'", אלא מעטר את רז"ה בתארים חשובים כאחד הרבנים הגדולים אשר בארץ. הכיצד זה לא חשש לתאר כך את אחד מרשעי ישראל?...

לגופן של דברים, כמדומני שרט"כ טועה כאן טעות היסטורית, ודוחף את רז"ה לחיקם של המשכילים, דבר שלא היה ולא נברא. רז"ה היה מדקדק מומחה בכל רמ"ח איבריו וש"ה גידיו, וככזה ראה את כל העולם דרך משקפי הדקדוק, וכלל דקדוקי זה או אחר שהוא השתכנע באמינותו היה חשוב בעיניו כתורה מסיני. כך הם הדברים גם עם ר' שבתאי סופר מפרמישלא, שהמעין בספרו יראה את לשונו הקשה על כל מי שאינו סובר כדבריו.

רז"ה שהיה גדול בדורו בידיעת הדקדוק אכן נשען על בינתו, ומתוך זה בא בכמה מקומות לכלל טעות³, וצדקו ברי פלוגתתו היעב"ץ ואחרים שלא רק מהבחינה ההלכתית - אלא גם מהבחינה הדקדוקית-מקצועית אין ל'תקן' את לשון חכמים לפי

* תגובה למאמר 'האם תיתכן התייחסות מכובדת ל'מתקני' נוסח התפילה?' מאת הרב טוביה כצמאן, 'המעין' תמוז תשס"ח [מח, ד] עמ' 70 ואילך.

1 במקביל יש לציין שהתואר "ר'" ניתן כיום כמעט לכל צרוע וזב, ואף תארים מכובדים הרבה יותר. וראה להלן.

2 או"ח סי' רטז משבצות זהב ס"ק יב. וכך גם שם סי' כה, ו: "ועל' בשערי תפלה שי"ח להרב המדקדק הגדול מו' זלמן הענא ז"ל". ושם (נד, ב): "ובסידור להרב המדקדק הגדול מהר"ר ר' זלמן הענא כתב בצירי", וכך בעוד למעלה מעשר מקומות בפרי מגדים.

3 וכמו כן, נכשל בביטויים מזלזלים כלפי גדולי ישראל שטעו בטעויות דקדוקיות. אבל בביטויים כאלו נכשל גם רבי שבתאי סופר, שהתבטאויותיו עוברות לפעמים כל גבול של טעם טוב, וכמדומני שרט"כ לא מתכוון להפוך גם אותו לאחד מ'רשעי ישראל'...

לשון המקרא, כי לשון מקרא לעצמו ולשון חכמים לעצמן, וסידור התפילה כולל לשונות כאלו וכאלו. אבל להגדיר את רז"ה בגלל זה כ'רשע', ולהסתמך בענין זה על דברי הרמב"ם ש'הכופר בפירוש התורה והמכחיש מגידיה הרי זה כופר בתורה', זו עוולה גדולה. רז"ה דקדק במצוות ואהב את התורה, ועסק הדקדוק של לשון הקודש היה כל עולמו. לא עלה על דעתו לכפור או להכחיש את דברי חז"ל, אבל הוא סבר שמותר לתקן את נוסח התפילות ולהתאימן ללשון המקרא, ואכן טעה בזה - אבל כפירה בתורה מאן דכר שמה?! אי אפשר להתעלם גם מהעובדה שסידורי התפילה היו מלאים בזמנו עד אפס מקום בשיבושים צורמים שנגרמו מטעויות שונות ומשונות, ורז"ה ושכמותו עמלו וטרחו לזקק את הנוסח, ובזה לא היה שום פסול. אלא שההרגל להניף את 'תער השכירה' על טעויות, וההכרה בידע הדקדוקי שלו, גרמו לרז"ה לתקן את הנוסח גם במקומות שה'שיבוש' להבנתו לא נבע מטעות - אלא מכלליה המיוחדים של לשון חז"ל.

אין לי ספק שהגורם להסתכלותו המחמירה של רט"כ על רז"ה היה המהדורה המעולה של 'לוח ארש' מאת היעב"ץ, שיצאה לאור מחדש בעריכתו של הרב דוד יצחקי שליט"א. ספר מלא וגדוש מזן אל זן, הסובב כולו סביב הוויכוח שבין רז"ה ומתנגדיו. ר' דוד יצחקי הוא ללא ספק מהמומחים הגדולים ביותר כיום בענייני דקדוק לשון הקודש, ומהלוחמים בנסינות לשינויי נוסח בתפילה, ומטרתו אכן נאה ויאה. מסתבר שזו גם אחת המטרות העיקרית שעמדו מאחורי הוצאתו לאור מחדש של 'לוח ארש' - הדגשת עמדתם של גדולי ישראל המתנגדת לשינויים בנוסח התפילה. אולם מתוך להט הניצוח משתדל ר' דוד יצחקי להעמיד את רז"ה באור שלילי ככל האפשר. הדבר בולט בהקדמה לספר, בה מציג רד"י את רז"ה כנוכל, זייפן ושקרן⁴, מרבה להביא מובאות מגדולי ישראל בגנותו, ואפילו מדייק דיוקים מלשונוותיהם של גדולי ישראל⁵ שרז"ה היה אין ואפס, עפר ואפר, בור ובער, רמאי וזייפן, והדבר בא לידי ביטוי גם בהערות הפזורות לאורך כל הספר, הבודקות אחרי רז"ה בשבע עינים, ומשתדלות 'להפיל' ככל שניתן; ואם 'נתפס' רז"ה בטעות שבדקדוק - מתקשה המהדיר להסתיר את שמחתו...

ביטויים כמו זה שכתב הפמ"ג על רז"ה לא ימצא הקורא בהקדמה, שכן אין הם מתיישבים עם מגמת הכותב להשחיר את פני רז"ה ככל האפשר ולהציגו ככלי ריק. ביטויים חיוביים אלו אינם יחידים: ב'שערי תשובה' על או"ח (סי' ו ס"ק ב) הוא מכונה 'מהר"ז הענא', וכך מכנה אותו גם רבי יהודה אסאד, גדול פוסקי הונגריה לאחר פטירת החת"ס (שו"ת יהודה יעלה ח"ב סי' קו). לפניכם מכנה אותו הנודע

4 ותעיד כותרת פרק א של ההקדמה: 'מגייה סידור התפלה באשכנז - המדקדק רז"ה וזיפני'.
5 יעויין שם בעמוד 29 הערה 98: וכל המעיין בדבריו יראה שהרחיד"א מביא כל הפוסקים בתואר כבוד 'הרב' וכו', ואילו רז"ה דנא כינהו רק "ר" ואינו חושש על בזיונו, וכו'. ומכאן אתה למד שאין להתייחס לרז"ה כאחד מאנשי שם, ואין דעתו עולה למנין כאדם גדול, וכו'.

ביהודה 'המדקדק הגדול ר' זלמן הענא'⁶ (נודע ביהודה קמא, סי' עד), ומסתמך על דבריו.

בסוף הפרק הראשון של ההקדמה מרחיב רד"י בענין טענת היעב"ץ שהסכמות אביו החכם צבי, והגאון רבי אברהם ברודא, לספר 'שערי תפלה' של רז"ה - היו מזוייפות. הכותב משתדל להוכיח באותות ובמופתים שאכן היעב"ץ צדק, והוא פורט זאת באחד עשר סעיפים⁷. אין אני בא להתווכח על עצם הקביעה, עם כי חלק מהטענות נראות לענ"ד שאינן מוכרחות. אבל שני דברים מן העניין לציין: האחד הוא שמרוב להיטות להוכיח את הזיוף משתדל רד"י להוכיח כי החרוזים שההסכמה משובצת בהם - הם חרוזיו של מי שאינו תלמיד חכם, ומכאן ראיה לזיוף, שכן אותם חכמים ודאי ידעו את יפי המליצה. נניח לעצם העובדה שחכמת שילוב הפסוקים והמימרות בתוך הדברים היתה אומנות שהתמחו בה חכמי ספרד יותר מאלו האשכנזים, והיעב"ץ היה אחד יחיד ומיוחד מחכמי אשכנז שהיו לו עשר ידות באומנות זו, ומי יאמר לנו שהמסכימים היו מומחים כל כך בזה? אבל יותר מגוחכת היא הטענה אודות המליצה בפתיחת הסכמתו של רבי אברהם ברודא 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפת בהט שש ודר, מדקדק ושובט מנכש ומעדר כל קוץ ודרדר'. המנסח צירף בחלק הראשון של המשפט שני פסוקים: האחד 'ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה (ישעיהו ו, ו), עם 'רצפת בהט ושש ודר וסוחרת' (אסתר א, ו), מעשה רגיל ושכיח לכל מי שמתמצא במליצות מן הסוג הזה; היעב"ץ והחיד"א אמני המליצה משיאים מילים לעניינות רחוקות הרבה יותר מכך. ואילו רד"י טוען בצהלת נצחון: "בפסוק הראשון רצפה היא לשון גחלת, ולשון זו אינה נדבקת להמשך 'רצפת בהט ושש', שהם מיני אבנים טובות. מצד שני: לשון 'רצפת אבנים של פסוק השני אינה נדבקת ל'ובידו רצפה'. גם מה ענין 'ובידו רצפת' ל'מדקדק ושובט'? אין זה אלא שהוא מעשה ידיו של רז"ה, שניסה לחבר יחד לשונות יפות, ולא עלתה בידו"⁸.

6 בהקדמה (עמוד 34 הערה 134) מובאים כמובן דברי הנוב"י בהסכמתו להשגות ר' מרדכי דיסלדארף, אחד ממתנגדי רז"ה הגדולים, שרז"ה קינא באלו שקדמוהו; אבל את העובדה שהנוב"י מסתמך עליו במקומות שונים, ומסתייע בו לענין פסק הלכה - לא הבליט רד"י כלל.

7 זאת מלבד שהוא מוסיף וטוען שכל ארבע ההסכמות על 'שערי תפלה' מזוייפות, שכן אם היה זייפן - לבטח זייף את כולו, ולא רק את אלו שטען עליהם היעב"ץ. וכלשונו בסוף פרק א: "על כן בודאי ארבע ההסכמות הראשונות הן בחזקת מזוייפות, עד שיוכיחו אמיתתן". אני כשלעצמי אינני מבין מדוע לא לומר את ההיפך, וזה הרבה יותר הגיוני: כל הסכמה שאין עליה חשד שהיא מזוייפת, אינה כזו [במיוחד שהיו לרז"ה בספרים אחרים הסכמות אמיתיות לכל הדעות]. אולם הדברים משתלבים היטב במגמה הכללית: 'מיעוט הדמות' של רז"ה ככל הניתן.

8 אפילו את החרוז העלוב [לדעתו] לא מוכן רד"י להעניק לרז"ה, ובהערה 176 הוא מעלה אפשרות שמליצה זו העתיק מפתיחת ההסכמה על ספר 'עטרת צבי' (יעסניץ תפ"ב) שנכתב שם 'ויעף אלי אחד מן השרפים, שרפי מעלה עשה בקודש הקדשים'. אך מעניין שעל השימוש הכפול במילה 'מעלה' עובר כאן רד"י בשתיקה, ואינו בונה בניינים על כך, למרות

כמדומני שטענה זו של רד"י מלמדת כמה גדול הלהט שלו להוכיח שרז"ה היה חסר כל בינה?⁹

כנגד טענתו של יעב"ץ שהסכמת אביו החכם צבי זייפה ע"י רז"ה, עומדת עדותו של הספרן של ספריית רוזנטליינה באמסטרדם, שאכן מצא את הסכמת החכם צבי ל'שערי תפלה' של רז"ה בכתב ידו של החכ"צ. פתאום מתעורר ספק שמא דווקא רז"ה צדק, ולא היעב"ץ בהאשמתו. יש לציין שר' דוד יצחקי מציין בהגינות בהע' 177 שנודע לו בשעת ההכנה לדפוס שהסכמה 'מזוייפת' זו נמצאה. הוא כמוכן מעדיף לנקוט שרז"ה היה זייפן מומחה ומסתמא זייף את כתב ידו של החכ"צ, ולחילופין הוא טוען 'מי מעיד על הספרן שהוא גרפולוג מומחה לכתב יד החכם צבי?', ולכן לדעתו דבריו בטלים כנגד עדותו של היעב"ץ, עד שיוכח על ידי מומחים כי זהו באמת כתב ידו של החכם צבי. אך לדעתי לכל הפחות מכלל ספק לא יצאנו שאכן זו הסכמת החכ"צ עד שיוכח בבירור שאין זה כתב ידו של החכ"צ, ההיפך מדברי רד"י.

ולעצם הענין: כאמור רז"ה היה מדקדק גדול, ומן הסתם היה הגדול בדורו בידיעת הדקדוק. ספריו מעידים שנהירים היו לו כל שבילי התנ"ך לדקדוקם, ובמיוחד יש לציין את ספרו 'שערי זמרה', שבו תיאר במפורט את דרגות המפסיקים בטעמי המקרא, דבר שלא עשה לפניו שום אחד מן המדקדקים. הידע שהוא מגלה בספר זה מרשים במיוחד, בהתחשב בעובדה שתורת דרגות ההפסקה לפרטיה לא היתה ידועה כמעט, וגדולי תורה בכל הדורות טעו לעתים טעויות חמורות בידיעת חוקי הטעמים. מערכת דרגות הטעמים שרז"ה מתאר בספרו מתוארת כמעט בשלמותה גם בספריו של הרב מרדכי ברויאר ז"ל, המומחה הגדול בדורנו בכל הקשור לטעמי המקרא, למעט ענין אחד: רז"ה החשיב את הרביע כשייך לדרגת המלכים¹⁰, ומשום כך הוא נאלץ להעלות בדרגה את הגרש וה'מונח לגרמיה',

שבתור בקי בדקדוק היה לרד"י להעיר ש'שרפי מעלה' הוא מלעיל, ואילו 'מעלה עשה' הוא מלרע. והרי לנו 'הוכחה ניצחת', לשיטת רד"י, גם לבורותו של הרב המסכים על הספר 'עטרת צבי'...

9 היעב"ץ אכן כותב שרז"ה לא היה מומחה במליצות, ורד"י מצטטו שם, כדרך שהוא מצטט בהרחבה את כל קיתונות השופכין שהיעב"ץ מרוקן על ראשו של רז"ה. אבל אם נשפוט לפי טעמו של היעב"ץ - הרי שעל 'ספסל הנאשמים' ישבו יחד עם רז"ה הרבה מגדולי ישראל מכמה דורות שהיעב"ץ עיפר בעפר, השים אותם כשוטים ועמי הארצות, ולעג לסגנונם ולחידושיהם. היעב"ץ זצ"ל היה כידוע גאון עצום, ועטו עט סופר מהיר, ומן הסתם משום כך ראה כל מגרעת קלה כאילו היא קורת בית הבד ומיהר להביאה אל הדפוס באחד מחיבוריו הרבים; אולם דווקא משום כך אין הביקורת שלו יכולה לשמש כקנה מידה, והדברים ידועים. ואכמ"ל.

10 למרות שהוא עצמו מציין כי הרביע הוא המפסיק החלש בדרגה זו, מכל מקום הוא החשיב אותו כאחד המלכים. ומאותה סיבה הוא אף מחשיב את השלשלת כתמורה של הרביע, ולא כמו שמקובל היום להחשיבה כתמורת הסגול. למעשה שבעת מופעי השלשלת שבתנ"ך מסתדרים היטב גם עם הגדרתו של רז"ה, ואין להוכיח מן הטעמים עצמם כנגד תפיסתו,

המפסיקים הבאים תדיר לפני הרביע; והתמונה המקובלת כיום היא שהרביע נמוך בדרגתו מדרגת המלכים, וממילא המפסיקים שבתחומו נמוכים גם הם בדרגה אחת מזו שהחשיבים רז"ה.

נכון הוא גם שרז"ה, שנהג להישען על בינתו, ניסה למצוא הסבר לכל תופעה חריגה, וידוע הוא שמי שמנסה למצוא הסברים לכל תופעה מוכרח 'לכוף' את הכללים לפעול גם בניגוד לחוקם. הוא גם ניסה למצוא בדברי הראשונים ראיות לדבריו, ולעיתים השיא את דבריהם למה שלא נתכוונו, ואף נחפז להביא ראיות שאינן ראיות. אולם טענות מסוג זה אפשר לטעון על הרבה מחברים וגדולי תורה בנושאים שונים. תופעת 'העמסת' פשט כלשהו בדברים של קדמון היא נפוצה כל כך שאין מן הצורך להכביר במילים עליה, ובוודאי שאין ממנה ראיה לבורותו או לחוסר הגינותו של המשתמש בה.

רבי דוד יצחקי עדיין מאשים את רז"ה בחובבנות, זייפנות ושאר מרעין בישין - אך לא בכפירה ורשעות, והנה בא רט"כ, שניכר מדבריו שקרא את דברי רד"י בעיון, צועד צעד נוסף, ומכתיר את רז"ה בתואר 'רשע' היוצר חציצה בין ישראל לאביהם שבשמים¹¹, דבר שגם רד"י לא העלה על דעתו. על כגון דא נאמר 'חכמים הזהרו בדבריהם'.

כפי שהזכרתי לעיל, הספר 'לוח ארש' במהדורתו החדשה יצא לאור כנגד מגמה של תיקונים בנוסח התפילה מחמת הערות שבדקדוק. אחד מאלו שנגדם מכוונים הדברים בדורנו הוא הגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א ('נאמ"ן ס"ט"), ראש ישיבת 'כיסא רחמים' בבני ברק ומגדולי רבני עדת התוניסאים, הסבור דווקא כי מן הראוי להגיה ולשנות נוסחאות המקובלות מקדמת דנא אם הן סותרות את כללי הדקדוק. הוא הוציא לאור כבר ספרים רבים המוגהים על פי שיטתו (תיקון קוראים וסידורים 'איש מצליח', חומשים 'למען שמו באהבה' ועוד רבים), ועל כך ניטשת כבר שנים 'מלחמת מדקדקים' עזה מאוד; בעמ' תקצג ב'לוח ארש' נמתחת ביקורת חריפה אודות תיקונו של רמ"מ שליט"א לומר 'בפי עמו' במקום 'בפה עמו' בברכת ברוך שאמר. גם עלי לא מקובל שיבואו לתקן בדורנו על פי סברות וכללים נוסחאות ישנות במקרא ובסידור התפילה, אך האם יעלה על הדעת להאשים את הר"מ מאזוז בכפירה וכדומה? הס מלהזכיר. הוויכוח החריף שמתנהל עמו הוא ענייני, ונוגע לעצם העובדה אם ראוי לעשות כן או לא¹², אך אינו מתייחס לרמת יראת

בעוד שהגדרת הרביע כשייך לדרגת המלכים היא תמוהה, כיון שבמקומות רבים מוכח שלא כן. ואכמ"ל.

11 רט"כ כותב שתיקונו של רז"ה 'גרמו נזק חמור לנוסח התפילה של יהודים רבים, ובכך לחציצה בינם לבין אביהם שבשמים'. לא הבנתי במחילה: האם אדם שמשנה מן הנוסח אין תפילתו מתקבלת? וכי גרע דבר זה מתפילה בכל לשון? נכון הוא שלנוסח של חז"ל יש קדושה יתירה, ומילותיהם מיוסדות על אדני פז; אולם לטעון שמי שמשנה מן הנוסח קיימת 'חציצה בינו לבין אביו שבשמים' זו טענה מופרכת.

12 יש לציין כי ברור שאין כללי הדקדוק עומדים כנגד המסורת המקובלת, לא מהבחינה

השמים של הר"מ מאזוז. ואילו את רז"ה - על אותם דברים - מאשימים בכל רעה חולה.

ב. אביא דוגמא מעניינת אחת מתוך מחלוקותיהם הרבות של רז"ה והיעב"ץ ב'לוח ארש', בה רואים בעליל כי סברת רז"ה צודקת ונכונה, ולחינם השיג עליו היעב"ץ. יתר על כן, ר"ד יצחקי בהערותיו על אותו ענין מוסיף להשיג על רז"ה, ודבריו הם דברי טעות. נדמה לי שמקרה זה יש בו ללמד גם על מקרים נוספים.

הט"ז (או"ח סי' רטז ס"ק יב): דן אודות נוסח ברכת 'בורא עשבי בשמים', וכותב: 'שמעתי מהמדקדים שאין לומר עֶשְׂבֵי בְּנִיקוּד שְׂבָא וּפְתָח כִּיּוֹן שֶׁהוּא דְבוּק לְתִיבָה שֶׁאֲחֵרִיָּה¹³, אלא י"ל בחיר"ק. ומצינו כן הנקודה בכתוב במשלי¹⁴ כ"ז, עֶשְׂבֹת¹⁵ הַרִים". יושם לב: הנוסח המקובל בדורו של הט"ז [לפחות במקומו] היה כנראה עֶשְׂבֵי [או עֶשְׂבֵי], והט"ז דחה נוסח זה בעקבות הערת 'המדקדים'! נקודה למחשבה. והנה בא הגאון רבי יוסף תאומים ב'פרי מגדים' (שם) במשבצות זהב ס"ק יב) וכותב כך:

"ומלת עשב כו' - אני העני לא ראיתי באיוב. ובקורקונדנסיוס בשורש עשב ובשורש הרר לא הביא זה הפסוק באיוב. אבל במשלי כ"ז כ"ח עֶשְׂבֹת הַרִים מצאתי נוסחא עי"ן בחירק ושי"ן שוואת דגושה נעה ובי"ת רפויה. ולפ"ז עשבי

ההלכתית ואף לא מהזווית ה'מקצועית', כפי שידוע ומקובל בשער בת רבים. זכינו בדורנו שרבים הם הספרים והאישים העוסקים כל כולם בחקר ושימור מסורות הגייה ונוסח שונות בישראל, והמידע יקר הערך שהם מעלים בחכתם שופך אור על צפונות רבות שנראו לפני כן כתמוהות.

- 13 הניקוד - עֶשְׂבֵי, המופיע בט"ז, תמוה: צורת הרבים של עשב היא עֶשְׂבִים, מדוע דגושה הבי"ת? אמנם מצינו עֶשְׂבֵי הַגֹּזִים (תהלים קלה, טו), ותיבה זו נגזרת כנראה ממשקל עֶצֶב או משקל עֶצֶב, וכך נראה גם מספר השרשים לרד"ק (ערך עֶצֶב); אך משקל זה אינו מכיל דגש בלמ"ד הפועל. ומסתבר שהיא נגזרת מֶעֶצֶב על משקל גִּמְלָה, שֶׁפֶן, קֶטֶן, אָרֶם, שברבים הם גִּמְלִים (בראשית כד, י), שֶׁפֶנִים (תהלים קד, יח) קֶטְנִים, אָרְמִים, בדגשות לה"פ; או מֶעֶצֶב על משקל זָמַן, מְעַט, הֶדֶס, אָגַם, שברבים הם מְעַטִים (תהלים קט, ח), בְּזַמְנֵיהֶם (אסתר ט, לא), הֶדְסִים (זכריה א, ח), אָגַמִים (שמות ח, א). על כל פנים, אם באו המדקדים האלו לשלול את הצורה עֶשְׂבֵי, הרי הנימוק שנתנו לכך 'כיון שהוא דְבוּק לְתִיבָה שֶׁאֲחֵרִיָּה' אינו נכון, שכן סמיכות אינה מבטלת את הדגש החזק במקרים כאלו, ויעידו על כך עֶצְבֵי הַגֹּזִים שהבאנו, או עֶצְבֵי כְנָעַן (תהלים קו, לח), וכן כל הנסמכים לכינויים, דוגמת עֶצְבֵיהֶם וכדומה. על כן ברור לי שהמדקדים האלו לא באו לשלול כלל את הצורה עֶשְׂבֵי, אלא את עֶשְׂבֵי, שכן בלשון רבים אומרים עֶשְׂבִים, ובאו אלו להדגיש שלא תחשוב שאומרים עֶשְׂבֵי כמו בלשון רבים, אלא כיון שיש כאן סמיכות צריך לומר עֶשְׂבֵי. מי שניקד את המילים בט"ז כנראה לא היה הט"ז עצמו, ומסתבר שכך קרתה הטעות: הט"ז כתב 'בְּנִיקוּד שְׂבָא וּפְתָח' - וזה כידוע כינוי לחטף; הוא התכוון רק לומר שהעי"ן נקודה בחטף, וזה שניקד פירש בטעות 'שְׂבָא' תחת העי"ן ו'פְתָח' תחת השי"ן, וממילא הוצרך להדגיש את הב' ולנקד עֶשְׂבֵי. כך היא הנוסחא בדפוסי וורשא, לפני הפמ"ג היה כתוב 'באיוב', יעויין להלן.
- 14 גם כאן כנראה נפלה טעות בניקוד; הניקוד של המלה הזו הוא עֶשְׂבֹת, כפי שיצטט הפמ"ג להלן.

בשמים ג"כ הבית רפויה¹⁶ של עשבי ושל בשמים. אבל הרב המדקדק הגדול מהר"ר שלמה הענא ז"ל בשערי תפלה סי' שי"ד: עשבי בשמים - השי"ן כמו מן חלב - חלב, יע"ש. וכעת אין הדיוט כמוני מכריע, אי"ה יבואר עוד. וי"ל בין סמיכות לסמיכות, וצ"ע".

שוב יושם לב: רז"ה חולק על מה שמביא הט"ז שהעי"ן בחירק, אולם הפמ"ג אינו דן אותו ברותחין הכיצד 'בור והדיוט' שכמוהו מעיז להחציף פניו נגד הט"ז, אלא כותב שאין הוא מכריע. ואכן הט"ז עצמו מציג דעה זו בתור תיקון המדקדקים, והרי לנו שהט"ז הקשיב לדעתם של המומחים לדבר ודחה מחמתם את המקובל בדורו, ומדוע יגרע רז"ה?

זוה לשון רז"ה בשערי תפלה שלו: בורא עשבי בשמים - העי"ן בסגול"ל והבי"ת רפויה, כמנהג בעלי חמש נקודות¹⁷ שהפ"א אות גרונית. כי כאשר נאמר מן חלב - חלב, השלמים (ויקרא ו, ה), ומן עדר - עדר, צאן (בראשית כט, ב), ומן עגל - עגלי זָהָב (מ"א יב, כח), כך נאמר מן עֶשֶׂב - עֶשְׂבֵי בשמים.

קו המחשבה של רז"ה ברור: אמנם על פי רוב משקל פֶּעַל הופך בסמיכות לפעֶלִי¹⁸, אך כשפ"א הפועל היא גרונית יבוא סגול בפ"א הפועל¹⁹, כמו חלב / חֲלָבִי, וכן ברוב הגרוניות²⁰. ואף מצאנו בנדון דנן את וְכָל עֶשְׂבָם אוֹבִישׁ (ישעיה מב טו)²¹. לעומת זאת, הצורות בחיריק נראות יותר נדירות: חֲזָקִי (תהלים יח, ב) שהוא לכאורה מן חֲזָק; חֲשָׁקִי (ישעיה כא, ד) מן חֲשָׁק; עֲמָקִי שְׂאוֹל (משלי ט, יח) עֲמָקָה (ירמיהו מט, ד) מן עֲמָקָה; חֲקָרִי לֵב (שופטים ה, טז) מן חֲקָר²². הצורות בסגול מרובות יותר גם במספר הצורות וגם בכמות המופעים.

רבי יעקב עמדין משיג על רז"ה ב'לוח ארש' (סי' תמה) בזו הלשון: (עֶשְׂבֵי²³) עֶשְׂבֵי

- 16 יש להעיר שנראה שהפמ"ג הבין שאם לא היתה שי"ן עֶשְׂבֹת דגושה, היתה הב' צריכה להדגש לפי שהשו"א שלפניה נח. אך ידוע שהשו"א הזה אינו מתנהג כשוא נח לענין דגשות בג"ד כפ"ת שאחריה, כמו במלים מִלְכִי דְרָכִי עֲבָדִי, חֲרָבוֹת צָרִים (יהושע ח, ב). וצ"ע.
- 17 חמש נקודות - כינוי למשקל פֶּעַל, שיש בו צירי וסגול שהם ביחד חמש נקודות, לאפוקי ממשקל פֶּעַל ששם הסגול הוא מלכתחילה.
- 18 דוגמת שֶׁבֶט / שְׁבֻטִי, עֶמֶק / עֲמָקִי, מִצַּח / מִצְחִי.
- 19 מה שמכונה היום 'הכהייה' של התנועה, הסגול יותר נוח לגרונית מאשר החירק. הסגול הוא תנועה קלה יותר להיגוי, ובהגייה המזרח אירופאית נפוצה ההכהייה גם באותיות לא גרוניות: כגון 'מְדַרְשׁ' - במקום מְדַרְשׁ, סְדָרָה - במקום סְדָרָה, בְּרִיָה - במקום בְּרִיָה.
- 20 כמו, עֲדָר / עֲדָרִי, עֶבֶר / עֶבְרִי, עֶגֶל / עֶגְלִי, עֶזֶר / עֶזְרִי, עֶרֶךְ / עֶרְכִי, חֲפָץ / חֲפָצִי, חֲלָקִי, חֲרָם / חֲרָמִי, כולם סגולים.
- 21 ואם כי בדניאל מצינו ארבע פעמים עֶשְׂבָא (כגון ד, כב), אין להוכיח מן הארמית.
- 22 וזאת יש לדחות לפי פירושו של רבי יונה בן ג'אנח (שורשים ערך חקר, וכן ברד"ק בערך הנ"ל) שהוא תואר על משקל יְרָאִי. ואם כן הוא מן חֲקָר ולא מן חֲקָר, זו דוגמא יחידאית ואין עוד זולתה.
- 23 כך בהעתקה של 'לוח ארש' המוהדר מחדש. נראה מניקוד זה כי היעב"ץ הבין שרז"ה מדגיש את הבי"ת של עֶשְׂבֵי, ולא היא. רז"ה כותב במפורש 'והבי"ת רפויה', כי השוא של השי"ן

- בחיר"ק העי"ן ושי"ן דגושה. כן המנהג והוא הנכון. ובעל שערי תפלה כתב: העי"ן בסגול"ל כמנהג בעלי חמש נקודות, שהפ"א גרונית, כמו חֲלָבִי השלמים עֲגָלִי הזהב. ולא דיבר נכונה, כי אינו כלל מושלם בכל בעלי חמש נקודות הגרוניות. כי אמנם כמו כן רבים מהם שישתנו לחיר"ק בסמיכות הרבוי: מן חֲקָר - חֲקָרִי לָב (שופטים ה, טז), עֲמָק - עֲמָקֵי שָׁפָה ושעיה לג, יט²⁴, לְרֶבֶץ בְּקָר (שם סה, י) - שְׂכָחוּ רֶבֶץ (ירמיהו נ, ו)²⁵, עֲקָב - עֲקָבֵי סוּס (בראשית מט, יז), עֲקָבוֹת מְשִׁיחַד (תהלים פט, נב), וְעֲקָבוֹתֶיךָ לֹא נָדְעוּ (שם עז, כ), וברובם המה דגושי עי"ן²⁶. ואולם המופת על שגם נטיית עֲשָׂב ככה, ושוה לאלה הזכורים - הוא השתוותה בסמיכות שם הריבוי נקבי: עֲשָׂבוֹת הָרִים שהוא בחיר"ק, כמו עֲקָבוֹת, בְּעֲקָבֵי הַצֶּאֱן (שה"ש א, ח). ואלמלא היה נטייתה בסמיכות, כמו עֲגָל שהביא בעל דיננו, היה ראוי שתהא גם היא בסגול כמו לְעֲגָלוֹת בַּיִת אֲנֹן (הושע י, ה)²⁷. ואין טענה מהכתוב 'כָּל עֲשָׂבִים', לפי שלשון יחיד הוא ונפרד, ואנחנו ניקח ראייה מסמיכות הרבוי על סמיכות הרבוי. לכן, הברור שצריך להיות העי"ן בחיר"ק ושי"ן בדגש כמו עֲקָבֵי סוּס וחבריו. ונתקיימה הנוסחה המקובלת בדינו על נכון, שיש לה על מה לסמוך, ומנה לא נזוע.

ומעתה נתבונן: ראשית, 'הנוסחה המקובלת בדינו' - יש לדון אם היא אכן מקובלת מימים קדמונים. הרי הט"ז מעיד שבדורו ובמקומו אמרו 'עֲשָׂבִי',

- אינו שוא נח, אלא מה שנקרא היום 'שוא מרחף', ורז"ה החשיב אותו כשוא נע לפי שיטתו הידועה של 'תנועה קלה'. בין כה וכה הוא אינו דוגש בגדכפ"ת שלאחריו [אין לי את 'לוח ארש' המקורי, כך שלא אוכל לדעת אם היעב"ץ ניקד כך, או שזו טעות המהדיר]. ואציין שראיתי בסידור 'מבוא הברכה' (הוצאת אשכול) את הנוסח 'עֲשָׂבִי בבי"ת דגושה, וזו טעות גמורה, שכן כאמור לכל הדעות אין הבי"ת של 'עשבי' דגושה.
- 24 תימה לי על ריעב"ץ שהביא פסוק זה שאינו ממשקל עֲמָק, כמו שכותב רד"ק בספר השורשים בערכו: ומשקל אחר - עֲמָקֵי שָׁפָה, שהנפרד ממנו עֲמָק בפלס דָּשֶׁן וְשָׁמֶן (ישעיה ל, כג). לשון המקרא עצמו מוכיח שמדובר בתואר ולא בשם עצם, והיה לריעב"ץ להביא את המקראות שהעתיקתי בפנים שהם שמות עצם.
- 25 חידוש גדול ומעניין: רז"ה מדבר על גרוניות, מה ראה היעב"ץ להביא ראייה מהאות רי"ש? יתכן שריעב"ץ סבר שהרי"ש היא אות גרונית - נגד המפורסם מספר יצירה והמקובל אצל כל המדקדקים הקדמונים שהיא מאותיות השיניים [אולי היעב"ץ היה הוגה במבטאו את הרי"ש כאות חיכית, מבטא משובש שקיים בחלק ממערב אירופה ונשתרש מאוד בארץ בדורנו]. ויתכן שמכיון שהרי"ש דומה לגרוניות, בכך שאינה מקבלת דגש ובעוד כמה תכונות, סבר היעב"ץ שיש להוכיח מזו לזו. אבל זה פלא גדול: בדקתי במשקל פֶּעַל [שהוא יותר עשוי להפוך לסגול בסמיכות מאשר משקל פֶּעַל], והתברר שכל הדוגמאות הקיימות במקרא נקודות בחיר"ק - אין אפילו אחת שבאה בסגול! רָכַב - רָכְבוּ, רָבַע - רָבְעֵיהֶם (יחזקאל א, ח), רָשָׁת - רָשָׁתֵי (שם יב, יג), רָשַׁע - רָשָׁעָה (מלאכי א, ד), רָשָׁף - רָשָׁפִי (תהלים עו, ד), רָגַב - רָגְבֵי נְחַל (איוב כא, לג), רָסָן - רָסְנוּ (שם מא, ה). גם שתי צורות המקור בפעלי פ"י-רשת ו-רדת - מתנהגות כך: לְרֶשֶׁתָּהּ (בראשית טו, ו), בְּרִדְתָּו מִן הָהָר (שמות לד, כט).
- 26 הוכחה זו של היעב"ץ תמוהה, שכן המילים האלו גזורות מן עֲקָב שהוא ממשקל פֶּעַל, ואין להוכיח משם לענין דינו של רז"ה במשקל פֶּעַל.
- 27 כלומר, לשיטת רז"ה היינו צריכים למצוא כאן עֲשָׂבוֹת הרים.

והמדקדקים הם אלו שתיקנו ל'עֶשְׂבִי'. יתכן שזה המקור ל'נוסחא המקובלת' שהיעב"ץ הכיר, ואז כמובן אין עדיפות לסברת המדקדקים שבדורו של הט"ז על סברת גדול המדקדקים בדורו של היעב"ץ - הרז"ה.

שנית, היעב"ץ מודע לכך שהרז"ה מצא פסוק המוכיח כדבריו: וְכָל עֶשְׂבִים אוֹבִישׁ. אלא שהוא מסתייע מ'עֶשְׂבוֹת הָרִים', ומציע על כן סברא המחלקת בין לשון יחיד ללשון רבים. סברא זו היא חידושו של היעב"ץ [על חידושים מסוג זה שרז"ה נהג לעשות הוא שופך עליו בדרך כלל אש וגפרית], אין לה שום מקור, והיא אינה עומדת במבחן - משום שהחילוק הזה לא משחזר את עצמו במקומות נוספים: הצורות החרוקות כגון 'עֶמְקֵי' - חרוקות בין ברבים ובין ביחיד (עֶמְקֵם, ירמיהו מז, ה), והסגולות כגון 'חֻלְבֵי' גם הן סגולות בין ברבים ובין ביחיד (חֻלְבוֹ, ויקרא ג, ט).

לעומת זאת קיים חילוק אחר בין שני המקרים, שהיעב"ץ מתעלם ממנו משום מה: ב'עֶשְׂבוֹת הָרִים' השי"ן דגושה. דגש זה אינו שייך למשקל המילה, ואינו צריך להופיע מעיקר הדיו, אלא הוא מה שמכונה 'דגש לתפארת', דוגמת הדגש של 'עֶקְבֵי סוּס'²⁸, נקודה שהיעב"ץ עצמו הצביע עליה. והנה כלל ידוע הוא בחילופי התנועות, שהברה סגורה המנוקדת בצירי המאבדת את הטעמתה [ואז הצירי, שהוא תנועה גדולה, מוכרח להתחלף בתנועה קטנה] ננקדת בסגול במקרה שההברה סגורה על ידי שוא נח [דוגמא: אֵת / אֵת־, דָּבַר / דְּבַר־לוֹ, יָתֵן / יִתְּנוּ־לָדָּ], לעומת זאת היא ננקדת בחירק במקרה שההברה סגורה ע"י דגש חזק [דוגמא: חָץ / חֲצִים. עֵז / עֲזִים. קָן / קָנוֹ].

זוהי בעצם הסיבה לכך שבכל המקרים של משקל פֶּעַל הופך הצירי לסגול כשהמלה מתארכת, שכן הברת הצירי מאבדת את ההטעמה, והצירי הופך לסגול משום שהוא אינו יכול להישאר בהברה סגורה בלתי מוטעמת²⁹. אבל במקרה של 'עֶשְׂבוֹת' - דגש השי"ן מכריח שהעי"ן תהיה נקודה בחירק, משום שכאמור: הברה צרויה שאיבדה את הטעמתה ונסגרה ע"י דגש חזק - נקודה בחירק. לפיכך אם לא נדגיש את השי"ן, אכן צדק רז"ה שצריך לומר 'עֶשְׂבֵי' בסגול העי"ן, כמו עֶשְׂבִים שמצאנו במקרא. אלא שהיעב"ץ טוען שאכן צריך להדגיש את השי"ן כמו 'עֶשְׂבוֹת הָרִים'; וכאן יש מקום לדון, שכן דגש 'לתפארת' הוא דבר היוצא מן הכלל, במקום שהופיע הוא מופיע, ובמקום שלא - לא, דוגמת עֶקְבֵי סוּס (בראשית מט, יז) - דגוש, אבל בְּעֶקְבֵי הַצֹּאן (שה"ש א, ח) - רפה. וכך גם מְקַדֵּשׁ (שמות טו, יז) דגוש - אבל שאר 'מְקַדֵּשׁ' שבתנ"ך - רפה הקו"ף. וכי יטען מישהו שצריך להדגיש את הקו"ף של התיבות 'מקדש' בכל מקום משום שמצאנו כך פעם אחת? ברור שדגש 'לתפארת' הקריאה הוא יוצא מן הכלל, ואין לך בו אלא חידושו.

ג. אולם אם השגתו של היעב"ץ עוד יש לה אחיזה, הנה בא ר"ד יצחקי, ובמדורו

28 יעויין במכלול דפוס ליק, דף ב, ב, ושם דוגמאות רבות.

29 הצורות הבודדות כגון עֶמְקֵי - הן היוצאות מן הכלל!

בעל השם הפולמוסי 'שערי דמעות' [על משקל 'שערי תפלה']³⁰ הוא מעיר על רז"ה בזה הלשון³¹: "והנה במקרא מצינו 'עֲשֶׂבִים' ו'עֲשָׂבוֹת', ופשוט שיש ללמוד משקל הרבים ממשקל הרבים, ועל כן הנכון בחירק... וכן מצינו נְסִיפִיהֶם מְנַסֵּף נְדָרֵיכֶם מְנַדֵּר, שְׁבִטֵי מְשַׁבֵּט".

בהיחפזו להשיג על דברי רז"ה עירב רד"י במחילה את היוצרות: ראשית, כל הדוגמאות שהביא - זולת האחרונה - הן ממשקל פֶּעַל, ואינן קשורות לדיון הזה כלל; גם רז"ה וגם היעב"ץ צמצמו את דבריהם למקרים של פ"א השורש בצירי, ורד"י לא השגיח בזה. אבל הפלא הגדול הוא שכל דבריו של רז"ה היו דווקא בשרשים שפ"א השורש שלהם גרונית³², ורד"י משיב בשעורים על טענת חיטין, ומביא ראיה מצורות שפ"א השורש בהן אינה גרונית! לשיטתו היה צריך לשאול את עצמו שהרי בדוגמאות שהביא גם צורת היחיד היא בחיריק, כמו נִסְפוּ (במדבר ו, יח), נְדָרוּ (שם ו, כא), אִישׁ לְשִׁבְטוֹ (שופטים כא, כד), ועוד הרבה כגון אלו. ודוק ותשכח שריעב"ץ לא העלה על דעתו להקשות משרשים שאין הפ"א שלהם גרונית.

ומתוך שרד"י גם לא עמד על החילוק [המוזכר לעיל] שבין הברה הנסגרת בדגש לבין הברה הנסגרת בשוא נח - השיג שלא כדין על הסעיף הקודם בשערי תפילה שם (שיג), שנצטטו כלשונו של רז"ה:

בורא נפשות רבות וְחֶסְרוֹנִים - החי"ת בסגול בסמיכות ובכנוי³³ להיותה אות גרונית, כאשר נאמר בסמיכות מן עֲלֵי הַגִּיּוֹן בְּכִנּוּר (תהלים צב, ד) - וְהַגִּיּוֹן לְבִי (שם יט, טו). ובכנוי: שְׁפִתֵי קָמִי וְהַגִּיּוֹנִים (איכה ג, סב). וכן מן חֲזִיּוֹן (ישעיה כב, א) נאמר אִישׁ מִחֲזִינוּ (זכריה יג, ד) - כך נאמר חֶסְרוֹן וְחֶסְרוֹנִים. ובכל הנסחאות מצאתי וְחֶסְרוֹנִים בחיר"ק החי"ת, והנכון כמו שכתבתי. שהרי בהדיא כתיב וְחֶסְרוֹן לֹא יוּכַל לְהִמָּנוֹת (קהלת א, טו) בסגול החי"ת.

היעב"ץ שתק לו לרז"ה על תיקונו זה³⁴, וכנראה שסבר שהוא צודק. וזה אכן מתאים מאוד לפי הכלל שהעמדנו: חֶסְרוֹן - ההברה סגורה בדגש ולכן בא חיר"ק; וְחֶסְרוֹן - ההברה סגורה בשוא נח, ולכן בא סגול. אולם רד"י בהגהותיו ל'שערי תפלה' שם כותב:

הנה מצאנו חֶסְבוֹנוֹת (קהלת ז, כט, דה"ב כו, טו) מגזירת חֶשְׁבוֹן. ועוד, הרי רגיל בנינו לומר חֶסְרוֹן (ומתוך דברי רז"ה נראה שגם הוא מודה לזה, שהרי משווה

30 דוגמא אופיינית לרוח המגמתית נגד רז"ה, הנושבת בדפי הספר: רד"י מתכוון לרמוז שעל 'שערי תפלה' ראוי שיפתחו 'שערי דמעות'.

31 שערי תפלה סי' שיד [הודפס בספר 'לוח ארש' שבמהדורת 'אוצרנו'] הערה 268.

32 ומחמת ההכחיה הנוהגת בגרוניות, כפי שהתבאר לעיל.

33 סמיכות: חֶסְרוֹן הכסף. כינוי: חֶסְרוֹן, המילה נסמכת לאות הכינוי.

34 ושתיקתו של היעב"ץ הודאה רבתי היא, ומלמדת שלא הצליח למצוא שום פירכא לדברי רז"ה, שכן דרכו לבוא בסופה וסערה בכל מקום שהוא מוצא סדק ולו כחודו של מחט בדברי בעל ריבו.

אותו להגיון וחזיון), אע"פ שלא מצינו כן במקרא - כי אם חֶסְרוֹן הַנֶּל. והוא משקל הרגיל בדברי חז"ל, כמו נְסִיּוֹן בְּזִיּוֹן חֶלְזוֹן. והוא מצוי גם במקרא כמו זְפָרוֹן שְׁפָרוֹן עֲרוֹן. ומזה המשקל בסמיכות ובכינוי נאמר חֶסְרוֹן חֶסְרוֹן חֶסְרוֹן בחיר"ק החי"ת.

ומן התימה על בקי כרד"י איך נתעה לכתוב דברים אשר לא כן: בעוד שרז"ה מראה בכל הדוגמאות שהביא כיצד נפילת הדגש [בצורות בעלות הכינוי החבור] גורמות להופעת סגול, בא רד"י ומצביע על 'חֶשְׁבֹּנוֹת' כמעשה לסתור. והלא דוגמא זו מצטרפת לדוגמאות רז"ה ומסייעת לו! 'חֶשְׁבֹּנוֹת' הוא בשי"ן דגושה, ועל כן יש לפניה חיריק, אך כשאין דגש - בא סגול, ועל כן חֶשְׁבוֹן! אין מכאן שום פירכא על רז"ה, כי אם סיעתא.

ובכלל, נראה שרד"י לא ירד כלל לסוף דעת רז"ה בענין זה. רד"י טוען שיש שני משקלים: משקל רפה, כמו חֶסְרוֹן המופיע בקהלת, ומשקל דגוש: חֶסְרוֹן, כפי שאנו רגילים לומר. ואכן הבחנה נכונה היא, אבל מה לזה ולדברי רז"ה? וכי רז"ה התכוון למשקל חֶסְרוֹן? הלא הוא מדבר מפורשות על 'הַגִּיּוֹן' ו'חֶזְיוֹן' שהם משקלים דגושים, והוא מסביר שהסמיכות מפילה את הדגש, דבר הנכון כנכון היום³⁵. וכשהדגש נופל - אומר רז"ה - הופך החירק לסגול, בדיוק כמו שביארנו. קשה להשתחרר מן ההרגשה, שהרצון העז להפריד ככל הניתן את דברי רז"ה - הוא שקילקל את השורה, ומנע מרד"י לראות נכוחה את העובדות. וחבל שכך, שכן אילו אותה מומחיות וידע היו מושקעים במאמץ להבין את דברי רז"ה - היינו מן הסתם זוכים לתגליות נאות מאוד.

סיכומם של דברים: כבודו של ר' זלמן הענא ז"ל במקומו מונח כאחד מגדולי המדקדקים בישראל, וכמי שהשפעתו החיובית גרמה להגברת היידע והדקדוק בלשון הקודש. וגם אם חרג לעיתים מעבר למה שהיה מקובל על גדולי ישראל, וגם אם חלק מדעותיו אינו מקובל היום, אין שום הצדקה לכנות אותו בכינוי גנאי, ושגג בכך הכותב בגליון הקודם של 'המעין'.

יעקב לויפר

35 ולכן זְפָרוֹן / זְפָרוֹן תְּרוּעָה (ויקרא כג, כד); עֲשָׂרוֹן / עֲשָׂרִים (שימו לב! הסגול מופיע משום שכאן זו גרונית והדגש נפל); גְּלִיּוֹן / גְּלִיּוֹת (ישעיה ג, כג); כְּלִיּוֹן / וְכִלְיוֹן עֵינַיִם (דברים כח, סה); שְׁפָרוֹן (ירמיהו יז, יח) / שְׁפָרוֹן מִתְנַיִם (יחזקאל כא, יא); נְקִיּוֹן / וּבְנִקְיֹן כְּפִי (בראשית כו, ה); שְׁגִיּוֹן (תהלים ז, א) / שְׁגִיּוֹת (חבקוק ג, א); דְּרָאוֹן (ישעיהו סו, כד) / לְדָרְאוֹן עוֹלָם (דניאל יב, ב). רק מילים בודדות לא מציינות לכלל הזה, כגון קְנָמוֹן / וְקָנְמוֹן בְּשֵׁם (שמות ל, כג) - הדגש בנו"ן נשאר. וכן עֲצָבוֹנָה (בראשית ג, טז), וּמַעֲצָבוֹן יְדִינֹו (שם ה, כט). למעשה נהוג היום בדיוק כמו שאומר רז"ה, בכל המילים על משקל פְּעֻלֹן - הסמיכות או כינוי חבור משמיטים את הדגש.